

Ігор Володимирович Довжук
(Східноукраїнській національний університет ім. В. Даля, Луганськ)

Шахтарі донецького басейну наприкінці XIX – на початку XX ст.

Важка й небезпечна праця робітників вугільної промисловості Донецького басейну знайшла своє відображення в роботах гірничих інженерів, на сторінках газет та журналів, у спостереженнях очевидців, у художній літературі. Радянська історіографія широко використовувала цей матеріал як ілюстрацію для критики соціально-економічного устрою імперської Росії, взагалі викриття капіталістичного засобу виробництва шляхом нещадної експлуатації робітників. Однак слід зауважити, що соціально-економічний стан робітників дореволюційної Росії визначався не стільки самим характером капіталістичного виробництва, скільки нерозвиненістю капіталістичних відносин. Особливо це стосувалося соціального захисту робітників, їх політичних прав тощо.

Це питання так чи інакше зачіпали у своїх працях Л.Верещинський, Л.Ліберман, С.Потолов, А.Терпигорев, П.Фомін, О.Нестеренко та інші дослідники.

Умови праці шахтарів Донбасу у зазначений період були мабуть найгіршими порівняно з іншими промисловими робітниками. А залежність умов праці та життя були одним з важливих чинників, що впливав на формування постійного кадрового складу робітників галузі. Санітарний лікар І.І.Лященко, аналізуючи ситуацію на шахтах Донбасу у 1913 р., писав: «З року в рік відчувається на рудниках брак робітників. Це зло, з яким усіяко борються підприємці, і дарма борються, повного комплекту робітників усе ж немає. Його й не буде до тих пір, поки підприємці не відмовляться від грубої експлуатації праці, яка панує на рудниках, доки не поставлять працю робітника в більш менш прийнятні умови. Скоротять підприємці робочий день, дадуть кращі умови житла робітникам, і нестачі в ро-

бочих руках не буде»¹.

Умови праці донецького шахтаря якнайкраще описані у споминах відомого гірничого інженера, академіка А.М.Терпигорева, який усе своє життя проробив на підприємствах Донбасу. Він писав: «Спускався шахтар при яскравому денному світлі. У темряві, так як будь-яких ламп біля стволу не горіло, шахтар виходив на двір біля стволу, який на той час називався рудничним... Далі починалася виробка, по якій було прокладено рейковий шлях, зазвичай одноколійний. Шахтар потрапляв до головної виробки. Тут була майже абсолютна темрява – шахта освітлювалася тільки лампами-кіптявками. Виробки були невисокі, приходилось йти схилившись. Підземні виробки багатьох шахт були зазвичай доволі довгими. Повздовжній штрек тягнувся як правило на 500 м, а часто і більше. Виробка була закріплена дерев'яною рамою, а стеля затягнута дошками: Тут же були укріплені рейки для відкатки, прокладена невеличка стежка для проходу і поруч канавка для води. По такому штреку шахтар приходив до місця своєї роботи. Для проходу до місця безпосередньої роботи шахтар пролізав через вір, розташований перпендикулярно до головної повздовжньої виробки. Сам отвір був невеликих розмірів, і шахтарю на колінах приходилось оповзати до свого робочого місця. Забійник або зарубник сидів навпочіпках або стояв на колінах. Його знаряддям праці були кайло або обушок. Вони протягом багатьох десятиріч були єдиними «механізмами» на шахтах»².

Обсяг робіт шахтаря за зміну вимірювався «уроками» або «паями». Очисний забій розподілявся на «паї» – кожний забійник мав пай у дві сажні (близько 4 м). У забої розташовувались 15 чоловік, як на лавці у селі. Звідси й назва очисного забою – «лава». Відбите вугілля убиралося совковою лопатою з короткою ручкою, вагою більше 10 кг з вугіллям, робочим «навальником» у дерев'яний ящик, оббитий залізом з полоззями («санки»). Вага таких санок складала 3 пуди, а з вантажем – 13. Саме тому робочу зміну називали «упряжою». Вивіз вугілля із забою, після «перелопачування» його по лаві здійснював саночник-тягальщик. Далі вугілля перевантажувалося у вагонетки по 30-35 пудів, а відкатник котив завантажену вагонетку до рудничного двору. Пізніше стала застосовуватися кінна відкатка. Відкатником і коногоном, як правило, були підлітки, а навантажувачами – діти 13-14 років³.

Л.Ліберман писав, що труд у копальнях – один з найважчих і найнебезпечніших видів праці. Робота вдень і вночі глибоко під землею, без сонця, світла і повітря, при тьмяному освітленні рудничних ламп силою не більше однієї-двох свічок; в атмосфері, насиченій одвічною сирістю, випарами людських тіл, кіптявою ламп, вугільним пилом, шкідливими газами, – усе це дуже погано впливало на організм людини. Серед професіоналів-гірників украй рідко можна було зустріти дійсно здорових людей, які дожили до похилого віку: зазвичай

¹ Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И.И.Лященко, Jekaterynoslaw 1913, s. 4-5.

² А.М. Терпигорев, Воспоминания горного инженера, Moskwa 1956, s. 62-63.

³ И. Подземельный, Корни твои, Донбасс, „Сбойка“ 2003, № 6-7, s. 17.

гірник дряхлів надзвичайно швидко і на 35-40 років перетворювався на інваліда з постійною задишкою, тривким кашлем, з неминучим ревматизмом⁴.

Прохідники часто працювали по пояс у воді. Насоси для відкачування води працювали за допомогою пару, який тут же випускався у воду. Температура повітря доходила до 30-40°, а води – до 20°. Грілок і сушарок на шахтах не було, і робочі вимушені були у мокрій одежі бігти до себе в землянки. Згубно діяло на робітників і те, що дихати їм приходилось вугільним пилом у суміші з різноманітними газами.

Освітлення шахт здійснювалося в основному за допомогою відкритих ламп⁵. Вони освітлювалися олеофантом, який при горінні виділяв велику кількість кіптяви. Кіпоть ця настільки псувала повітря, що звичайна людина, пробувши в такій шахті 1-2 години, підіймалася на поверхню з головною біллю, а робітникам приходилось дихати таким повітрям 12 годин на добу. З початку ХХ ст. почали застосовувати закриті лампи, але підприємці економили на придбанні більш коштовного лампового скла зі шліфованими краями, які б не пропускали гримучий газ.

Сильно страждали шахтарі від вугільного пилу. У той час, як кожна шахта в Німеччині була оснащена водопроводом і у боротьбі з пилом застосовувалися різні зрошувачі, пульверизатори і т. ін., на шахтах Донецького басейну ніяких заходів по боротьбі з пилом не проводилось. Санітарний лікар І.І.Лященко писав, що йому була відома лише одна така шахта, яка мала водопровід. Між іншим, вугільний пил важливий не тільки як чинник, що забруднює повітря, він має велику небезпеку при вибухах рудничного газу. Відповідно ж до Гірничого закону в Російській імперії підприємців не зобов'язували мати водопровід на шахті⁶.

Дуже шкідливим для здоров'я робітника була й наявність вуглекислоти, вміст якої у шахтному повітрі доходив до 0,4%, тоді як у чистому повітрі відсоток вуглекислоти дорівнює 0,04. Скупчення газу часто викликало вибухи, що призводило до численних жертв. Як свідчив колишній управляючий одним з найбільших вугільних рудників у Донбасі Л.Верещинський, «робота у шахтах, висотою в 1-2 чверті дійсно каторжна. У цьому низькому просторі лежить людська істота, бідняк, в якого може десь там далеко є рідні, сім'я, яка з томливим сумом очікує, коли їх годувальник надішле гроші, а він видобуває їх на глибині 20-40 сажень по коліно у воді або в горизонтальному стані, не маючи можливості розправити стомлені члени, у диму й кіптяві лампи...»⁷.

Про брак повітря та недостатню вентиляцію у шахтах свідчать рапорти окружних гірничих інженерів. Так, на початку 1911 р. окружним гірничим інженером Юзівського гірничого округу Беловим було проведено інспекцію рудників Новоросійського товариства. І всюди ним робилися висновки про незадовільний стан вентиляції на усіх шахтах та брак повітря, що навіть привело до смертних випадків. І якщо такі найбільші шахти Донбасу, як «Ветка»

⁴ Л.В. Либман, *Труд и быт горняков Донбасса прежде и теперь*, Moskwa 1929, s. 5.

⁵ Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И.И.Лященко, Jekaterynoslaw 1913, s. 7.

⁶ Там же, s. 8.

⁷ Л.Верещинский, *Рабочий шахтер в Донецком бассейне*, Sankt Petersburg 1893, s. 2-3.

Новоросійського товариства не були належним чином обладнані вентиляцією, то що можна було говорити про інші. Усі шахтарі працювали позмінно. Одна зміна у забійника була денна, інша – нічна. Робітники, які працювали у денну зміну, часто цілими тижнями не бачили світла. У шість годин вранці вони спускалися в шахту, а коли підіймалися через 10-11 годин, у кращому випадку були присмерки⁸.

Як уже зазначалось, в основному шахтарська праця була ручна. Іноземні шахтовласники робили спроби частково замінити шахтарську працю механізмами. Але спроби ці рідко вдавалися. Машини, виписані з-за кордону, опинялись абсолютно не пристосовані до місцевих шахт. Їхня продуктивність нерідко виявлялась меншою за ручну працю шахтарів, а затрати часто не окупалися. Питання про механізацію вуглевидобутку розглядалося тоді виключно з точки зору її фінансової ефективності, про полегшення праці шахтарів ніхто не піклувався⁹.

Залишала бажати кращого й охорона праці на шахтах Донбасу. Взагалі вугільна промисловість була та й залишається галуззю, особливо неблагополучною щодо умов праці й техніки безпеки. Якщо у всій дореволюційній промисловості Російської імперії, що знаходилась під наглядом фабричної інспекції, частота нещасних випадків усіх видів знаходилась за 1904-1912 р. на рівні 4,3%, то в гірничозаводській промисловості вона наближалась до 11%, тобто була вище у 2,5 рази. При цьому каліцтва у гірничозаводській справі носили значно більш тяжкий характер, ніж в інших галузях промисловості. У 1904-1905 рр., наприклад, смертельних випадків тут було у п'ять разів більше, ніж у всій промисловості (0,1% проти 0,02% по всій промисловості)¹⁰.

У розглядуваний час спостерігався з кожним роком зростаючий травматизм робітників. Тільки за 16 років – з 1885 по 1900 рр., за офіційними даними, на вугільних шахтах Донбасу загинуло 1288 і було покалічено 2179 робітників¹¹. Були періоди, коли в Донбасі ледве не кожного місяця відбувались вибухи гримучого газу, підземні пожежі, які уносили багато людських життів¹².

Слід відзначити, що Статистичне бюро Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії ретельно відстежувало статистику нещасних випадків у гірничодобувній і гірничозаводській промисловості. Для цього на місця Рада з'їзду надсилала цілий штат статистиків. Але на запитання відповідали далеко не всі фірми. Так, у 1904 р. зі 163 фірм відповіло 111, або 68,1% опитуваних, але ці підприємства давали 85,05% усього видобутку вугілля Донецького басейну за 1904 р., а саме 11,192 млн т з 13,160 млн. У 1905 р. зі 147 фірм відповіли 100, або 68,03%, що давали 79,10% видобутку палива, тобто 10,313 млн з 13,037 млн т. У 1906 р. зі 151 відповіли 127 фірм, або 84,10%, що становило 81,49% усього видобутку вугілля, а саме 12,131 млн з 13,884 млн т. У 1907 р. зі 131 фірми відповіли 98, або 74,81% (79,70% усього видобутку – 13,846 млн з 17,372 млн т). У 1908 р. зі 166 фірм відповіли 108, тобто 65,06% з 15,629 млн т загального видобутку басейну, що склало 85,58%

⁸ А.М. Терпигорев, *Воспоминания горного инженера*, Moskwa 1956, s. 70.

⁹ Тамże, s. 71-72.

¹⁰ Г.Д. Бакулев, *Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна*, Moskwa 1955, s. 206.

¹¹ С.И. Потолов, *Рабочие Донбасса в XIX веке*, Moskwa-Leningrad 1963, s. 168-169.

¹² А.М. Терпигорев, *Воспоминания горного инженера*, Moskwa 1956, s. 122.

усієї продуктивності копалень.

У 1904 р. із загальної кількості робітників опитуваних фірм у 77767, обстеження охопило 72237 осіб, або 92,87% їхньої загальної кількості. У 1905 р. з 83383 робітників відповідно 66030 (79,19%); у 1906 р. – з 91047 робітників – 78289 осіб; у 1907 р. – 93501 особа з 116913, або 79,98%; у 1908 р. – 110752 зі 134325, або 82,54% загальної кількості робітників, які працювали на усіх опитуваних промислах. За даними статистичного бюро Ради з'їздів, у 1904 р. з 72237 осіб отримали ушкодження 22295 осіб; у 1905 р. з 66030 робітників отримали ушкодження 24840 осіб; у 1906 р. відповідно із 78289 – 28474; у 1907 р. – з 93501 особи постраждало 30525; у 1908 зі 110752 осіб постраждали 30176 осіб¹³ [9, 2-3].

Наведені дані по абсолютній кількості постраждалих дещо розходяться з даними, наведеними у коментаріях санітарного лікаря І.І.Лященко до експонатів Всеросійської гігієнічної виставки 1913 р., які також були складені за статистичними даними Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, але в показниках на одну тисячу робітників вони повністю співпадають, що свідчить про їхню достовірність.

Слід підкреслити, що всі робітники копалень Донбасу обов'язково отримували будь-яке каліцтво. При чому на кожний робочий день з року в рік приходилось у середньому не менше як по одному вбитому або померлому від ран. У такі ж роки, як 1908 р. – коли стався вибух на Риковських копальнях, а у 1911 р. – вибух на шахті «Італьянка», кількість жертв значно збільшувалася. Дня порівняння можна зазначити, що за кількістю смертних випадків Донбас посідав друге місце після США¹⁴.

Саме для Донецького басейну питання про створення найбільш небезпечних умов праці набуло особливу гостроту. Справа в тому, що вугільні шари цього басейну відзначались газонасиченістю. У 1901-1906 рр., наприклад, було близько 100 газових шахт – кількість для того часу дуже значна. У 1898 р. на шахті «Іван» (Макіївка) відбувся великий вибух гримучого газу, від якого загинуло за офіційними даними 75, а за неофіційними – 150 осіб. У 1905 р. у тій же шахті загинуло вже не 150, а більше 300 осіб. У 1908 р. на Риковських копальнях відбувся страшний вибух, жертвами якого стали 270 чоловік¹⁵. У 1901-1906 рр. через застосування у шахтах відкритих ламп відбулося 13 потужних вибухів. Не рятувало застосування іншого типу ламп – так званих попереджальних¹⁶.

Фахівці повсякчас аналізували причини нещасних випадків, висували різноманітні пропозиції щодо їхнього усунення. Уже на той час проводились комплексні обстеження вугледобувних підприємств з метою з'ясування рівня

¹³ Статистика несчастных случаев с рабочими горной и горнозаводской промышленности южной России за 1904-1908 годы, Charków 1910, s. 2-3.

¹⁴ Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И.И.Лященко, Jekaterynosław 1913, s. 17.

¹⁵ Л.В. Либерман, В угольном царстве. Очерки условий труда, быта и развития промышленности в Донецком бассейне, Moskwa 1924, s. 72.

¹⁶ А.М. Терпигорев, Воспоминания горного инженера, Moskwa 1956, s. 22-23.

їхньої вибухонебезпечності та вдосконалення технічного оснащення¹⁷. На підставі чисельних обстежень та обговорень були розроблені та затверджені на державному рівні відповідні інструкції з нагляду за приватним гірничим підприємством. Серед них важливе місце посідали «Правила для ведення горних работ в видах их безопасности»¹⁸.

Запровадження та дотримання цих правил дозволяло, з одного боку, позбутися певних ризиків нещасних випадків у процесі вуглевидобутку, а з іншого – зменшити матеріальні витрати власників підприємств на відшкодування постраждалим, однак загалом це не звільняло гірничопромисловців від відповідальності за втрату підлеглими робітниками працездатності. Тому власники приватних вугледобувних підприємств сплачували потерпілим у разі нещасних випадків чи виробничого травматизму з вини інших осіб відповідні компенсації згідно зі статтями «Устава горного». Значну матеріальну допомогу потерпілим та їхнім родинам надавало засноване у 1882 р. на кошти вуглепромисловців Товариство допомоги гірникам Півдня Росії.

Однак у більш чітко окреслених розмірах матеріальні компенсації внаслідок нещасних випадків потерпілі почали отримувати на підставі законодавчо затверджених 2 червня 1903 р. «Правил о вознаграждении потерпевших вследствие несчастных случаев рабочих и служащих, а равно их семейств в предприятиях фабрично-заводской, горной и горно-заводской промышленности», які з означеного часу набули чинності на всій території Російської імперії¹⁹.

Згідно цих правил, власники гірничих підприємств сплачували робітникам, «без различия пола и возраста», за втрату більш ніж на три дні працездатності від тілесного ушкодження, спричиненого йому роботами на виробництві підприємства, як витрати на лікування, так і матеріальні відшкодування у визначених розмірах. Якщо наслідком нещасного випадку ставала смерть робітника, то відповідні відшкодування отримували члени його родини²⁰. Після набуття чинності цього закону Рада З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії одразу включила до порядку денного XXVIII з'їзду (жовтень 1903 р.) питання про допомогу гірникам Півдня Росії, потерпілим унаслідок нещасних випадків та їх родинам.

Слід відзначити, що Гірничий департамент відстежував дотримання закону на місцях, про що свідчать циркуляри про збір даних протягом 1904-1908 та 1909-1910 рр. щодо відшкодування власників гірничої та гірничозаводської промисловості потерпілим від нещасних випадків робітників і службовців та членів їхніх родин.

Одним з найважливіших чинників життєвого рівня робітників є їхня заробітна платня. Для Донбасу, як і для всього гірничопромислового Півдня на

¹⁷ Исследование причин несчастного случая, имевшего место 18 июня 1908 г. на Рыковских копиях Екатеринославского горнопромышленного общества в Таганрогском округе области Войска Донского, и меры к возможному предупреждению таковых случаев на будущее время, „Горный журнал“ 1908, № 10, с. 42, 44-45.

¹⁸ Адрес-Календарь «Южного Горнозаводского и Торгово-Промышленного района» на 1908 год. Настольная и справочная книга для всех, Год издания первый, Juzowka, s. 11-19.

¹⁹ Тамże, s. 20-28.

²⁰ Тамże, s. 10.

той час характерним був порівняно високий рівень заробітної платні робітників провідних галузей промисловості, у тому числі вугільній. Це пояснювалося безперервним зростанням промислового виробництва в регіоні, а також дефіцитом робочих рук. У вугільній промисловості у післяреформений період переважала сезонна праця, тому відносно високий добовий виробіток, що складав 1-1,5 крб. унаслідок частих перерв у роботі давав не більше 12-13 крб. на місяць (близько 140-160 крб. на рік)²¹. Інтенсивний розвиток вугільної промисловості у 80-90-х роках супроводжувався і підвищенням номінальної заробітної платні робітників. З 1884 по 1990 р. середньорічний заробіток донецьких шахтарів збільшився на 47% – з 234 до 343 крб., причому у забійників цей приріст складав навіть 69% – з 251 до 425 крб.²² [8, 152]. На початку ХХ ст. заробітна платня різних робітників на копальнях Донбасу у середньому складала від 40 коп. до 1 крб. 50 коп.²³. Середня річна заробітна платня шахтаря до початку 1913 р. порівняно з 1904 і 1907 р. змінювалась таким чином: 1904 р. – 266 крб.; 1907 р. – 345 крб.; 1913 р. – 413 крб. Отже, ріст у 1913 р. від рівня 1904 р. склав 55%. У середньому у гірничій та гірничозаводській промисловості Півдня заробітна платня піднялась на 32-33% від рівня 1904 р., коли по всій промисловості Російській імперії середня річна зарплата за вказаний період піднялась з 206 до 264 крб., тобто на 28%²⁴.

Отже, заробітна платня шахтаря Донбасу була більшою і випереджала у своєму рості заробітну платню в інших галузях промисловості царської Росії. Причини були тому різні. По-перше, постійний брак робочих рук у вугільній промисловості Донбасу, яка швидко розвивалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Для того, щоб забезпечити кадрами підприємства вугільної промисловості, слід було залучати сюди робітників з інших регіонів Росії, а це можна було зробити тільки за рахунок високої заробітної платні, якої не було в інших промислових регіонах. По-друге, великі прибутки, які отримували шахтовласники Донбасу, давали їм можливість оплачувати працю робітників вище, ніж в інших галузях та регіонах імперії. І, по-третє, праця шахтаря була важкою і небезпечною.

Слід також зазначити, що підприємці при визначенні заробітної платні постійно враховували кон'юнктуру ринку праці. Так, щоб затримати робітників від відходу на польові роботи, заробітна платня з 1 травня підвищувалась на 5-10 коп. на день, а у зимовий час, коли приплив робітників на шахти підсилювався, заробітна платня знижувалась²⁵.

Майже на всіх рудниках практикувався щомісячний розрахунок з робітниками, але, як правило, заробітна платня затримувалася на два-чотири, а іноді й на п'ять-шість місяців. Це навіть обговорювалось у договорах з артілями про

²¹ В. Иславин, *Обзор каменноугольной и железодельной промышленности Донецкого бассейна*, „Горный журнал” 1875, т. 1, с. 45-46.

²² С.И. Поголов, *Рабочие Донбасса в XIX веке*, Moskwa - Leningrad 1963, s. 152.

²³ Углекоп Донецкого бассейна. *Краткая объяснительная записка к экспонатам*, сост. сан. врачом И.И.Лященко, Jekaterynoslaw 1913, s. 11.

²⁴ Г.Д. Бакулев, *Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна*, Moskwa 1955, s. 226.

²⁵ О.А. Парасунько, *Положение и борьба рабочего класса Украины (60-90-е годы XIX в.)*, Київ 1963, s. 103.

право підприємця затримувати зарплату на півмісяця або місяць. Але, як правило, цей договір порушувався. Зрозуміло, що при таких термінах затримки заробітної платні робітникам необхідно було десь отримувати продукти харчування, і це брав на себе підприємець. Шахтовласники влаштовували на своїх підприємствах склади з продуктами, щоб задовольнити потреби працівників. Продукти видавалися у кредит за рахунок майбутнього заробітку. Однак ціни на ці продукти були вищими ніж на місцевих продуктових ринках. В умовах Донбасу, коли промислові підприємства часто розміщувалися прямо у степу, у віддаленості від населених пунктів, єдиним місцем, де могли отримувати продукти харчування працівники, були рудничні лавки підприємців, підрядників.

Зроблене Л. Ліберманом у 1901 р. бюджетне обстеження робітників Кальміус-Богодухівських копалень Олексіївського гірничопромислового товариства показало таке. Витрати на харчування одного робітника в артілі з 14 осіб склали 9 крб. 33 коп., а з урахуванням витрат на одяг та інші потреби – 15 крб. 33 коп. на місяць, у той час як середній заробіток дорівнювався на той час 23 крб. 17 коп. Розходи сім'ї з чотирьох осіб (чоловік, дружина і двоє дітей) повинні були складати не менше 37 крб. на місяць²⁶. Загалом ці розрахунки підтверджуються як джерелами, так і багатьма дослідженнями²⁷. Якщо члени родини шахтаря не працювали, то його заробітку не вистачало на її утримання. За таких умов єдиним виходом для робочих сімей було різке обмеження раціонів харчування, або недоїдання, або пошуки додаткових джерел доходу. До таких відносились робота дітей і жінок на виробництві, кухарками в артілях, здача самотнім робочим кімнати з харчуванням та інше.

Як бачимо, незважаючи на те, що заробітна платня шахтаря Донбасу була вищою порівняно з оплатою в інших галузях промисловості й мала тенденцію до зростання, вона не могла повною мірою задовольнити витрати усієї родини.

Таким чином, найбільша категорія пролетаріату Донбасу – шахтарі знаходились чи не в найгіршому стані за умовами праці. Незважаючи на певні технологічні та технічні нововведення вуглевидобуток відбувався в основному за рахунок мускульної сили робітників. У зв'язку з особливостями шахт Донбасу праця шахтаря на них була найнебезпечніша не тільки в Росії, але майже у світі. Щоб залучити працівників на копальні підприємці застосовували різноманітні «винаходи» – від збільшення заробітної платні до не виплат її місяцями.

²⁶ Л.В. Лимберман, В стране черного золота. *Очерк развития заработной платы и революционного движения горнорабочих Донбасса*, Moskwa - Leningrad 1926, s. 40-42.

²⁷ Ю.И. Серый, *Рабочие юга России в период империализма (1900-1913)*, Rostow nad Donem 1971, s. 180-181.

Streszczenie

Igor Dowżuk

Górnicy okręgu donieckiego w końcu XIX – na początku XX wieku

Autor artykułu zwraca uwagę czytelników, że pozycja społeczno-ekonomiczna robotników przedrewolucyjnej Rosji wynikała głównie nie z wyzysku systemu kapitalistycznego, ale właśnie z zacofania i niedorozwoju stosunków kapitalistycznych. Szczególnie odnosi się to do uwzględniania socjalnych i politycznych praw robotników. W tym kontekście Autor analizuje umowy o pracę górników Donbasu i inne źródła odnośnie końca XIX i początku XX wieku. Jeszcze przed wybuchem wojny dał się zauważyć brak chętnych do pracy w kopalniach. Nawet wyższa, w porównaniu z innymi gałęziami przemysłu, płaca nie mogła pokryć zapotrzebowania związanego z utrzymaniem rodziny. Tak więc największa grupa proletariatu Donbasu – górnicy, znajdowali się bodajże w najgorszym położeniu odnośnie stosunku pracy. Jest to o tyle konstatacja kluczowa, ponieważ, pomimo pewnych innowacji technologicznych i technicznych, górnictwo węglowe opierało się nadal na sile mięśni górników. Ponadto ze względu na charakterystykę kopalni Donbasu, praca górników należała do najbardziej niebezpiecznych, nie tylko w Rosji, ale prawie na całym cywilizowanym świecie. Tak więc aby przyciągnąć pracowników do kopalń przedsiębiorcy stosowali rozmaite „sposoby” – od zwiększenia zapłaty za pracę po niewypłacanie jej całymi miesiącami.

Resume

Igor Dovzhuk

The miners of Donetsk pool at the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries

In the article the level of the technical and social providing of workers of Donetsk pool's mines is examined. It is marked that on the fracture of XIX-XX century the conditions of labor of Donbass miners were the worst by comparison to other industrial workers. And dependence labor and life conditions were one of important factors that influenced on forming of permanent skilled workers of industry.

Without regard to certain technological and technical innovations the coal mining took place mainly due to muscular force of workers. Foreign mines owners did attempts to replace partly miner's labor mechanisms. But these attempts were rarely succeeded. Machines, written from abroad, were absolutely not adjusted to the local mines. Their productivity quite often was less than the hand labor of miners, and their expenses were often not covered a cost. To attract workers to the mines the businessmen applied various «inventions» – from the increase of salaries to not it's paying during months.

